

Hegedős Soma¹

**Ember és tulajdon -
Ismertető Lenkovics Barnabás könyvéhez**

A 2008-as gazdasági világválság kirobbanását követően ismerték fel egyre többen, hogy a XX. század végére kibontakozó neoliberális és posztmodern tendenciák, továbbá a globálkapitalizmus - jelenlegi formáikban legalábbis - nem szolgálnak fenntartható fejlődési irányvonallal sem a magyar társadalom, sem a nemzetközi közösség számára. Az emberi és politikai jogok, szervezetek nemzetközi szintű elismerése és intézményesítése ellenére a társadalmi feszültségek megmaradtak, a gazdasági problémák pedig a népesedési viszonyok és a természeti környezet pusztulásának dilemmáival együttesen alkotják alapjait a jelenkor fejleményeit övező bizalmatlanságnak, nemzeti és nemzetközi közösségünk jövőképe bizonytalanságainak. A ma emberének meg kell küzdenie azzal az életérzéssel, hogy a deklarált jogegyenlősége és a „vállalkozása szabadsága” ellenére a kétezres években ugyanolyan nehéz az alsóbb rétegekből feltörni, mint akár a 18. században. Továbbá, hogy a szabadnak mondott nyugati (értsd: amerikai és európai) társadalmakban a vagyon hatvan-hetven százalékát a „felső tízezer” tartja kezében. Ezek az egyenlőtlenségek pedig csak továbbnövekedni látszanak.

Korunk e gazdasági, társadalmi, politikai jelenségeiről, Magyarországon a szocializmus és – úgy tetszik – a kapitalizmus alkonyát is elhozó utóbbi három évtized fejleményeiről is ír *Ember és tulajdon*² című könyvében Lenkovics Barnabás jogász professzor. A neves alkotmánybíró, jogtudós immáron az 1970-es évek óta foglalkozik a tulajdon jogi és társadalmi kérdéseivel. Publikációiban az eddigiekben is törekedett megragadni a polgári jog intézményeinek azon kereteit, vonatkozásait, amelyek mentén a jog és a polgár, azaz a szabályozás és az ember kölcsönhatásba lép egymással. Okfejtései tehát mindig többek voltak pusztán jogi eszmefuttatásoknál, tanjegyzeteknél: Magyarázataiból érthetővé váltak a jog ideológiai, társadalmi, politikai kötöttségei, kirajzolódtak az ember és polgár mindennapi életét befolyásoló jogi szabályozás koncepcionális szintű nehézségei.

Lenkovics *Ember és tulajdon* című könyvében azonban a magyarázatoknál és az érthetővé tételnél is továbbmegy: Művének „rendszerelváltó gondolatai” vitaindító, sőt, esetenként programadó jellegűek. Az összesen huszonnégy fejezetre tagolódó könyv az 1980-as évektől napjainkig dolgozza fel a tulajdon(jog)viszonyok elsődlegesen magyar vonatkozású problémakörét, mégpedig mindig a jelenkor jogtudósának szempontjából. A fejezetek ugyanis Lenkovics egy-egy jegyzetét, interjúját, értekezését foglalják magukban, egészen 1983-tól 2012-ig bezárólag. A műnek ez az egy egész jogász-értelmiségi pályát átfogó jellege mutatkozik meg a témakörökben is: A szocialista vállalkozási formák boncolgatásától a rendszerváltozásig, a privatizációtól egészen az új alkotmány és a polgári jogi kódex megalkotásának szabályozásáig. A Dialóg Campus Kiadó gondozásában megjelent publikációs gyűjtemény nem pusztán jogász értekezés, avagy merengés „társadalmi mérnökeink” (jogalkotóink, jogalkalmazóink) által a rendszerváltozástól napjainkig elkövetett

¹ dr. Hegedős Soma: ügyvédjelölt, Dr. Kovácsits László Ügyvédi Iroda;

² Lenkovics Barnabás: *Ember és tulajdon – Rendszerelváltó gondolatok*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2013., 400 oldal

hibáin. Az írásokban természetesen helyet kap a kritika, egyúttal azonban a rámutatás és előremutatás is: Rámutatás arra, hogy helyzetünket és körülményeinket tudatosan kell vizsgálnunk. Előremutatás pedig mindenekelőtt a tekintetben, hogy az öntudatosságot a „jó és gondos családapa” döntése és cselekedete kövesse történelmi helyzetünkben.

Az írások kronológiailag harminc évet ölelnek fel. Az időtartamnál is jóval fajsúlyosabbak mindazok a gazdasági, politikai, társadalmi változások, amelyek 1983-tól zajlottak le hazánkban és globális szintéren is. A „kommunizmust építő szocializmus” válságai, majd a rendszerváltozás. A kilencvenes évek felszabadult reménykedése, az Európai Unióhoz való csatlakozás és a nagy kiábrándulás, Magyarország leszakadása. Mindezek az események közvetetten is visszaköszönnek Lenkovic's írásainak mondanivalójából, avagy azok hangvételéből. Így a nyolcvanas években keletkezett írásokban a tervgazdaságra „kimerevített” jogi szabályozás kritikai vizsgálata és a változtatás, a fejlődés sürgetése a vagyoni jogi viszonyok dinamizálása tekintetében. Ami a kilencvenes éveket illeti, a központi téma a tulajdon sorsa, mindenekelőtt a privatizáció Magyarországot hosszú évtizedekre determináló eseménysorainak kritikus vizsgálata. Végezetül a kétezres évek publikációiban már annak felismerése, hogy Magyarország lényegében a „szovjet típusú szocializmus válságából az amerikai típusú kapitalizmus válságába” fejlődött át. Immár az „fejlődés” fenntarthatatlanságának tisztán látásával.

Alighanem a mű egy tételmondataként emelhető ki a *Tulajdonjogi rendszerváltozás* című fejezet egyik frappáns megállapítása, amely szerint „könnyebb volt kikiáltani a köztársaságot, mint a piaci tej-, hús-, és a benzinárakat kialakítani.”

Lenkovic's Barnabás Ember és tulajdon című könyvének első, 1983-ban született fejezete a *szocialista vállalkozási formák polgári jogi kérdéseivel* foglalkozik. A szocialista kisvállalkozási formák (pl. üzembérlés, kisvállalat, stb.) jogi szabályozásának boncolgatása lehetőséget teremtett a kor jogbölcsesei számára, hogy egyúttal a vállalkozások, a vagyon, az állam, stb. szerepéről is átfogóbban, szabadabban gondolkodjanak. Lenkovic's már hosszú évekkel a rendszerváltozás előtt megjegyezte fenti írásában, ahogyan a gazdaság és a politika, ugyanúgy *a szabad gazdasági és politikai mozgástér*, egymástól elválaszthatatlanok. A szociális vállalkozási formák megjelenése egyúttal a tulajdoni (tulajdonosi) viszonyok felülvizsgálatát is időszerűvé tette. A vállalkozások jogalanyisága és a vagyonnal való rendelkezésük, tulajdonosi pozíciójuk közötti szoros összefüggés aligha tagadható. A vállalkozások megjelenése az 1980-as évek elején számos kérdést vetett fel az állami tulajdon, s a személyi és magántulajdon vonatkozásában is. Tekintettel arra, hogy polgári jogi tankönyvi tétel volt a személyek és a tulajdonosi pozíció összekötése, ezért az egyes vállalkozási formák kvázi jogi személyként való elismerése szétfeszítette az addigi szocialista jogelméleti kereteket. A polgári jogi mozgástér kiszélesítésének lehetőségével nemcsak az egyéni kezdeményezések, a kisméretű vállalkozási-gazdálkodási formák váltak lehetségessé, hanem egyúttal új megvilágítás alá helyezte az állam addigi monopol helyzetét a termelési eszközök tulajdona vonatkozásában.

Lenkovic's néhány évvel később *A társadalmi tulajdonjogról* című értekezésében idézi Sajó András, aki szerint a tulajdonnak jelentősége lehet hatalmi és legitimációs szempontokból és minél kevésbé épül egy gazdaság piaci cserére, annál nagyobb az intézményi és szociálpszichológiai jelentősége. Érdekes módon, ahogyan a korábbi burzsoá (, avagy feudális) tulajdonjog, úgy a szocialista tulajdonjog is e jognak az abszolút és korlátlan jellegét emelte ki. E mozzanatokban nyilvánvalóan a politikai legitimáció igénye jelenik meg. A szocialista társadalmi tulajdonjog abszolút vonásának kiemelése azonban nem volt fenntartható. Az alapvetően személyre (magánszemélyre, jogi személyre) szabott tulajdonjog

ugyanis alkalmatlannak bizonyult a társadalmi méret befogadására. A szabályozás nem volt képes (készszéges) olyan konstrukció kialakítására, amely alapján maguk a dolgozók, a közvetlen termelők válhattak volna a társadalmi tulajdonjog alanyaivá. A szocialista társadalom tagjai egyfelől megszűntek magántulajdonosoknak lenni, másfelől azonban soha nem váltak személyükben társadalmi tulajdonosokká. Mi több, a gyakorlatban senki nem vált a tulajdonjog alanyává, azonban mindenki kívülálló, a tulajdonjog tárgya (a társadalmi vagyon) pedig gazdátlan maradt. A társadalmi tulajdonjog jogosulti pozíciójába a jog nem a társadalmat helyezte, hanem az annak képviselőjében eljáró államot. Formálisan tehát az államot, gyakorlatilag azonban a tényleges hatalmat gyakorló marxista-leninista (és sztálinista) pártot. A társadalmi tulajdonjog így vált effektíve önmaga ellentétévé, így fosztotta meg a társadalom egészét mindenfajta tulajdonjogtól – és közvetetten minden más alapvető jogtól is. Végére is ez a szocialista társadalmi tulajdonjog sem nem társadalmi, sem nem tulajdonjog, pusztán elnyomó politikai hatalom eszköze volt.

A rendszerváltozás éveiben íródott *A társadalmi tulajdonjog reformja* című publikációjában Lenkovics lényeges és máig ható tanulságként szögezi le, hogy amennyiben a politikai rendszerváltozást nem követi az azzal összhangban álló tulajdonjogi rendszerváltozás, akkor ez szükségképpen veszélybe sodorja a politikai felépítményben elért eredményeket is. Amíg hónapok, hetek, napok alatt sikerült közmegegyezés révén alapvető változtatásokat végrehajtani az alkotmányjogban, az emberi, az állampolgári és a személyiségi jogok körében, addig a tulajdonreform vonatkozásában „mintha áttörhetetlen falnak ütköztünk volna” – szögezi le Lenkovics. A jogtudós – a történelmi tapasztalatokra is tekintve – célként jelöli meg, hogy az egyéneket minél nagyobb számban és minél nagyobb mértékben tulajdonosokká tegyék. Már csak azért is, mivel jogilag a legtisztább, közgazdaságilag a leghatékonyabb tulajdonforma a magántulajdon. Minden javak végső forrása és elsajátítója is az egyes ember, a konkrét személyiség. A javak előállítását, a termelést motiváló szükségletek döntően személyes szükségletek. Márpedig ezáltal a személyes szükségletek kielégítésének legközvetlenebb és egyben legigazságosabb módja a saját tulajdonon és a hozzá kapcsolt saját munkán alapuló tulajdonosi elsajátítás. Ebben az időszakban még maga, Lenkovics Barnabás is optimistán úgy fogalmazott, hogy nem új tulajdonformák kialakítása a feladat, hanem éppen a magántulajdon útjában álló addigi korlátok eltakarítása. A magántulajdon pedig „majd kiépíti a maga új tulajdonjogi rendszerét”. Hasonlóan vélekedett a *Második gazdaság – második tulajdon* c. kandidátusi értekezésében, amelyben a szocialista rendszerben kialakult második gazdaság jelenségeiből (és eredményeiből) levonva a következtetést megállapítja, az egyéniség elnyomása, a tulajdon és szabadság iránti vágy és törekvések elfojtása a feudális és szocialista tulajdonnak egyaránt lényegi vonása. „Es ugyanezen okból elkerülhetetlen mindkettőnek a bukása is.” – teszi hozzá Lenkovics. Az ekkor már az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán adjunktusi, később kandidátusi beosztásban dolgozó professzor előremutató módon azonban már ebben az írásában is kiemelte a kistermelés jelentőségét. A szocialista rendszerben a kistermelés a művelt földterület 12%-án az összes mezőgazdasági termelés 33,5%-át produkálta. Ahogyan azt az 1990-ben íródott *Földosztás – hatalomosztás* c. munkájában is kifejti, a kisüzem életképességének a bizonyítékát adta a fordulat évét megelőző időben és a szocialista rendszerben is Magyarország. Az 1945-ös földosztás jelentősége, hogy nagyságrendileg hatszázezer magyar ember jutott mintegy 6-7 hold nagyságú termőföldhöz. Nem véletlen, hogy egyedül Magyarországon nem volt éhínség a világháborút követő években (a termőföld 80%-a vált így művelté). A földtulajdonnal együttesen pedig még egy jelentős dolog is a nép kezébe került, vagy legalábbis jóval közelebb esett hozzá annak centruma: ez pedig a politikai hatalom. Mindezen tények az egyéb népesedési-foglalkozási adatokkal összevetve nem hagyhatók figyelmen kívül az ország tulajdonjogi (és politikai) rendszerének formálásakor – állapította meg már 1991-ben Lenkovics.

Hasonlóan az immár a rendszerváltás tulajdonviszonyok rendezése terén tapasztalható súlyos problémáival is foglalkozó *Tulajdonjogi rendszerváltozás* c. írásában Szelényit idézve a „kispolgárosodás” jelentőségét hangsúlyozza Lenkovics. A magyar társadalomban erős igény jelentkezik a magántulajdon szabadsága (vállalkozók), a volt tulajdonok visszaadása (rehabilitáció) és a piacgazdaság iránt, de legalább ugyanilyen erős társadalmi elvárás mutatkozik a szociális biztonság megszokott színvonalának megőrzése iránt is. E két ellentétes pólus összeegyeztetési kísérletéből eredt a *szociális piacgazdaság* elképzelése. A piacgazdaságot a magántulajdon folyamatos növelésével kívánták kialakítani, a kialakítás fő eszközévé pedig a *privatizáció* vált.

A privatizáció jogi eszközökkel való mederbe terelése azonban teljes körűen nem történhetett meg. A privatizálás közgazdasági követelményei nem önmagukban, hanem csak más, politikai, etikai, jogi követelményekkel, szempontokkal összeegyeztetve érvényesíthetők ugyanis. Így például egy előzőleg közgazdaságilag irracionálisnak tűnő megoldás politikai és etikai szempontok folytán utólag racionálisnak, jobb megoldásnak bizonyulhat. Ilyen volt az 1945-ös rendkívül széleskörű földosztás is. Az eltérő követelmények összeegyeztetése a politikai döntéshozók kötelessége és egyben felelőssége volt az adott helyzetekben. Jelenkorunk újabb fejleményei és a privatizáció súlyos kudarcai vonatkozásában is jelentőséggel bír az a meglátás, amely szerint az állami szektort nem szabad gátlástalanul liberalizálni, hanem a „körmére kell nézni”, míg a magánszektor működési feltételeit következetesen liberalizálni kell, lebontva a természetes fejlődése útjában álló bürokratikus akadályokat. Mindkettőre szükség van, azonban egy célból: a gazdaságban egységesen érvényesítendő valódi tulajdonosi érdekeltség irányába. Így kell egységes, homogén jellegűvé válnia a tulajdonviszonyok jogi szabályozásának. Ami a magántulajdont illeti, Lenkovics írásai egyértelművé teszik, hogy már a rendszerváltozáskor látható volt, homogén szabályozás esetén is gazdaságilag hatékony, egyúttal társadalmilag igazságos tulajdonjogi rendszer belátható ideig még biztosan nem jön létre. A *magántulajdon* természeténél fogva éppúgy *individuális és egyenlőtlen*, mint maga az ember, a magántulajdonos természetes személy. Nem véletlen, hogy már a nyolcvanas-kilencvenes években a nyugati országokban is megjelentek olyan alternatív társadalmi mozgalmak, amelyek ökológiai okokból és a fejlődő országok nyomora láttán szálltak szembe a vagyonthajhászással és a pazarló fogyasztással, a Föld javainak igazságtalan elosztásával.

Jóval későbbi, 2009-ben összeállított *Fenntartható tulajdoni alapokról* c. munkájában már ezt az egyenlőtleniséget és az új rendszer válságait elemzi. A szocialista rendszer összedőlt, de a kapitalizmus kísérlete is összeomlóban van. Ennek a jelei a javak, a gazdasági – hatalmi pozíciók kirívóan egyenlőtlen megoszlásai. A kommunizmus után a globális kapitalizmus is hozzájárult a *bérmunkás társadalom*, végső soron a gazdasági rabszolgaság kialakulásához. A bérmunkás társadalomban a bérmunkás nem rendelkezik tőkével (tulajdonnal), életfeltételeit pusztán annyiban biztosítják számára, amennyiben azok elősegítik a bérmunkás termelését a kialakult nagytulajdonokban.

Lenkovics Bibó István gondolataira utal, aki szerint a hasonló jelenségekre nem az államosítás, a kollektivizálás a megoldás. Sokkal inkább a tulajdoni viszonyok felbontása és humanizálása, az effektív szétosztás mozzanatai lényegesek. Lenkovics szerint továbbá a megkötött társadalmi szerződésünket ki kell egészíteni egy természeti szerződéssel is. Ebben a szerződésben pedig a társadalmi, gazdasági, tulajdonosi szabadságunkat kell önként korlátozni az élővilággal, a természet javaival, az emberi élet természeti feltételeivel szemben. Ami a fenntartható tulajdoni rendet illeti, a jogtudós szerint olyan piramisszerű felépítmény szükséges, amelynek széles alapjait a kistulajdonosok képezik, míg középen a középvállalkozások és a családi vállalkozások helyezkednek el. Felül pedig a jóval szűkebb nagyméretű szerveződések. Lenkovics nagy hangsúlyt tesz az erős kisközösségi (családi,

lakóhelyi, munkahelyi, stb.) kapcsolati hálónak az egyén megtartásában és a közösségek fenntartásában. Nem múltba fordulásról van azonban szó! Ahogyan azt a szerző is egyértelművé teszi, sokkal inkább kíván egy olyan jövőképet adni alternatívaként, amelyben a „globális és technicizált világ” előnyeit össze lehet kapcsolni a régi és hagyományos értékekkel, az embernek a testi-lelki egészségével, az öngondoskodás képességeivel, szabadságával.

A 2007-től alkotmánybíróként is tevékenykedő jogász a *Jog és esélyegyenlőség* c. értekezésében világít rá arra, hogy számos, a nyugati világhoz az elmúlt évtizedekben csatlakozó országban nem ment végbe a polgárosodás folyamata. Így a szocialista rendszer eltűnésével teret nyerő magánjog, mint az „önzés bibliája” feldolgozása és érvényesülése is nehézkesebben ment ezekben a társadalmakban, így a magyar társadalomban is polgári értékrend (emberkép) híján. Még az első generációs szabadságjogokat sem sikerült maradéktalanul kivívni és érvényesíteni – számos társadalomban azonban immár a harmadik generációs emberi jogok azonnali és feltétlen érvényesülését sürgetik. Az emberi jogok egyik csapdája ez, hogy az állam, a nemzetközi szervezetek ígéretet tettek azok érvényesítésére. Ezzel azonban ismét az állam, az „unió” szerepe erősödik fel. Márpedig a nagy európai eszme a szabad polgári társadalom eszméje volt, amelynek alapja a polgárok szabad tulajdona és kezdeményezései. Ezen eszme zászlajára festették fel a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavait, ami azonban mára a ninestelen sokaság számára illúziót, sőt hazugságot jelent.

Lenkovics a 2010-ben általa jegyzett *Konvergencia a szakadékban* c. írásában is leszögezi, hogy egy globális válság van kialakulóban. Sokan állítják, a globális és multinacionális társaságok viláгурalmának időszakát éljük. Ezek a társaságok dinamizálják azt a fokozódó versenyt, amelyet Lenkovics egy hosszú zsákutcaként aposztrofál. Ezt a versenyt tehát inkább azok nyerhetik meg, akik először visszafordulnak a zsákutcaból. Mind a gazdaságnak, mind a tudományos-technikai fejlődésnek, mind a társadalomnak át kell értékelnie kategóriái (jövedelem, haszon, fogyasztás, stb.) jelentőségét és egyúttal új kategóriákat kell alkotniuk (természet, környezet, túlélés, stb.). A túlméretes szervek és intézményeik ugyanis nem tarthatóak fenn, sőt a túlélést veszélyeztethetik.

Minden bizonnyal itt, Közép-kelet Európában is hiú ábránd volt azt hinni, hogy a szocializmus válságai megoldhatók a kapitalizmuséival – állapítja meg Lenkovics Barnabás. Amíg az 1945-ös földosztás folyományaként hatszázezer ember jutott földtulajdonhoz, ezáltal megélhetéshez, a rendszerváltáskor nagyjából ugyanennyien veszítették el egzisztenciájukat. *A magánjog ember- és társadalomképe* c. írásában Lenkovics érthetővé teszi, hogy a szociális követelmények – éppen ebből következően - ma is aktuálisak. E vonatkozásban idézi Lenkovics a világhírű közgazdász, Adam Smith szavait, aki szerint nem lehet virágzó, boldog társadalom ott, ahol az emberek többsége nyomorult szegény. Az államnak tehát elegendő feladata és kötelessége a családok boldogulásának előmozdítása, a magángazdálkodás feltételeinek biztosítása, akadályainak az elhárítása. A magántulajdont Lenkovics szorosan összeköti a család intézményével is. A magántulajdon alapegysége ugyanis a családi vagyon, sőt a nemzetgazdaság alapegysége is a családi gazdaság. A társadalmi és gazdasági élet legalapvetőbb intézményeként tehát továbbra is a családot jelöli meg, így ennek támogatása ma is, sőt jelenkorunkban különösen időszerű. A család modelljéből merítheti emberképét a polgári jog is: a római jog „bonus et diligens pater familias” kitétele mindmáig releváns jogi értékmérő. A polgári jog emberképe tehát a jó, vagyis tisztességes és becsületes, a gondos, azaz szorgalmas és körültekintő, gazdálkodó „családapa” képe kell, legyen. A szerző szerint azonban ennél nincs is jobb alternatíva.

Lenkovics Barnabás *Ember és tulajdon* c. műve, publikációinak foglalata időszerűen tárja fel hazánk és a nyugati társadalom egyik legjelentősebb kérdését, vagyis a gazdasági és politikai rendszereink összefonódó problémaköreit a tulajdonviszonyokkal összefüggésben. Az írásokból nemcsak a tulajdoni formák interdiszciplinális vizsgálata, hanem korunk és kultúránk egyes sorsfordító kérdései is feltárulhatnak. Az *Ember és tulajdon*-t ezért nemcsak tudományos műként, hanem izgalmas közéleti témákat feszegető olvasmányként is ajánljuk a Tisztelt Olvasóközönségnek!